

УДК 811.161.3'373.23:821.161.3

АНАМАСТЫЧНАЯ МЕТАФРА Ў МОВЕ БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКА- БІАГРАФІЧНАЙ ПРОЗЫ

В. Р. Слівец,

кандыдат філалагічных навук, старшы выкладчык кафедры педагогікі і псіхалогіі

Мазырскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна

г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

E-mail: kovsharolga@tut.by

В статье рассматривается ономастическая метафора как один из способов коннотативного употребления имени собственного в языке художественной литературы. На примерах, отобранных из произведений художественно-биографической прозы белорусских авторов, анализируется ассоциативно-семантический потенциал прецедентных единиц, используемых в метафорическом значении в

художественном тексте, способность таких имён собственных актуализировать экстралингвистическую, нетекстовую информацию. Отдельное внимание уделяется выявлению национальной и историко-культурной специфики ономастических метафор, характерной для белорусской лингвокультуры.

Ключевые слова: коннотация, национально-культурная специфика, оним, ономастическая метафора, прецедентное имя.

ONOMASTIC METAPHOR IN THE LANGUAGE OF BELARUSIAN ART-BIOGRAPHICAL PROSE

V. R. Slivets,

Cand. Ph.D., Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology
of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: kovsharolga@tut.by

The article examines onomastic metaphor as one of the methods of connotative use of a proper name in the language of fiction. Using examples selected from works of art-biographical prose by Belarusian authors, the associative and semantic potential of precedent units used in a metaphorical meaning in a literary text, the ability of such proper names to actualize extralinguistic, non-textual information is analyzed. Special attention is paid to identifying the national, historical and cultural specifics of onomastic metaphors, characteristic of the Belarusian linguistic culture.

Key words: connotation, national-cultural specificity, onym, onomastic metaphor, precedent name.

Уводзіны

Выкарыстанне ўласных імёнаў з пераносным значэннем, заснаваным на мадэлі метафары, абумоўлена сацыякультурнай прыродай імёнаў, іх багатым асацыятыўна-семантычным полем, межы якога распаўсюджваюцца і ў сферы экстралінгвістычнай культурнай інфармацыі. Існуе вялікая колькасць навуковых прац у айчыннай і замежнай лінгвістыцы, прысвечаных аналізу феномену метафары, аднак анамастычная метафара як асобная яе разнавіднасць застаецца мала даследаванай. Пры гэтым нельга не адзначыць працы Р. Варанцова [1], Т. Ларынай [3], А. Нахімавай [4], І. Ратнікавай [5], у якіх аналізуюцца метафары з уласнымі імёнамі ў сваім складзе.

Ужыванне ўласных імёнаў з метафарычным значэннем І. Ратнікава называе «іх нестандартнымі маўленчымі паводзінамі» [5, с. 47]. Ёю была зроблена выснова, што «ужыванне любой намінатыўнай адзінкі па-за яе прамой рэфэрэнцыяй звязана з актыўным пераўтварэннем семантыкі, часцей за ўсё паводле метафарычнай мадэлі». Онiмы, «стаўшы сродкам іншасказання, другаснай намінацыі і вобразнай прэдыкацыі, пераўтвараюцца ў словы-паняцці» [5, с. 8].

Такім чынам, *анамастычная метафара* – гэта асобая разнавіднасць маўленчай метафары, заснаваная на нерэфэрэнтным ужыванні ўласнага імя.

Мэтаі нашага артыкула стала вылучэнне лексіка-семантычных і функцыянальна-стылістычных асаблівасцей онiмаў у складзе анамастычных метафар. Адпаведна былі пастаўлены задачы акрэсліць асацыятыўна-семантычны патэнцыял прэцэдэнтных адзiнак, ужытых з метафарычным значэннем у мастацкім тэксце, выявіць здольнасць такіх уласных імёнаў да актуалізацыі экстралінгвістычнай, пазатэкставай інфармацыі, іх нацыянальную і гісторыка-культурную спецыфіку.

Метады і матэрыял даследавання

Крыніцамі фактычнага матэрыялу сталі тэксты мастацка-біяграфічнай прозы В. Карамазава, А. Лойкі, А. Мальдзіса, М. Стральцова, анамастыкон якой ўяўляе цікавасць у правядзенні комплекснага аналізу структурна-семантычных, функцыянальных асаблівасцей анамастычных адзiнак як фактаў айчыннай і сусветнай гісторыі і культуры. Асноўныя метады даследавання – апісальна-інтэрпрэтацыйны, параўнальна-супастаўляльны і стылістычны метады вывучэння анамастычных адзiнак, сабраных шляхам суцэльнай выбаркі з мастацкіх тэкстаў названых аўтраў, іх кантэкстуальны аналіз, прыёмы колькаснага падліку, лінгвакультуралагічнае і лінгвакраязнаўчае каменціраванне.

Вынікі і іх абмеркаванне

Анамастычная метафара валодае ярка выражанай экспрэсіўнасцю. Гэта абумоўлена тым, што аб'ект намінацыі, які абазначаецца ўласным імем, метафарычна пераасэнсаваным і ўзбагачаным шэрагам асацыяцый, уключаецца ў складаную сістэму экстралінгвістычных падтэкстаў, імплікацый. Метафарызацыі, як правіла, падвяргаюцца менавіта прэцэдэнтныя імёны. За кошт актуалізацыі іх інварыянтаў успрымання фарміруецца асацыятыўна-вобразны комплекс, што і служыць асаваннем метафары [1, с. 9].

Традыцыйна даследчыкамі, услед за В. Тэлія [6, с. 26–52], выдзяляюцца два экспрэсіўныя тыпы метафар, абумоўленыя іх біфункцыянальнай спецыфікай – здольнасцю выконваць як прэдыкатную, так і ідэнтыфікацыйную функцыі: *экспрэсіўна-вобразныя* і *экспрэсіўна-ацэнныя*. Анамастычная метафара не з'яўляюцца выключэннем. Паводле Р. Варанцова, у яе асаванні ляжыць «культурна абумоўлены канатацыйны комплекс, які вызначае яе лінгвакультурную спецыфіку: экспрэсіўна-вобразная метафара-сімвал (*Гамлет, Дон Кіхот*) ці экспрэсіўна-ацэнная метафара-стэрэатып (*Плюшкін, Тарціоф*)» [1, с. 5].

Экспрэсіўна-ацэнная анамастычная метафара засноўваецца на адной ці некалькіх найбольш выразных інтэнсіянальных якасцях уласнага імя: *Адысей* – ‘вандроўнік’, *Іуда* – ‘зраднік’, *Скарына* – ‘асветнік, першадрукар’. Ацэнны характар метафары набывае за кошт стварэння стэрэатыпа ці эталона, абумоўленага ўспрыманням аб'екта, абазначанага П, як узорнага прадстаўніка, выразніка пэўнай якасці. Ацэнка рэалізуецца за кошт спецыфічных марфалага-сітаксічных умоў кантэксту, сярод якіх найбольш распаўсюджанымі з'яўляюцца выкарыстанне:

а) формы множнага ліку: *Дык вось паверце мне, што я ведаю нашага хітрага маэстра-друкара ад «а» да «я» – паверце жэ, тысячы д'яблаў, Тамашы бязверныя Аквінскія!* [9, с. 120];

б) займеннікаў у анафарыстычнай функцыі: *Няхай жыве ў ішчасці... З гэтай Галвіяй* [11, с. 472];

в) атрыбута: *Думаю: калі б я жыў гэтак, у прыродзе, то і мяне б, магчыма, знайшоў ліст якога-небудзь сучаснага Рэіна?* [8, с. 348].

Прыватным выпадкам анамастычнай метафары, паводле Т. Ларынай, з'яўляецца ўжыванне П ў складзе канструкцыі адмаўлення, калі прадмет ці суб'ект намінацыі характарызуецца шляхам выключэння яго з катэгорыі, якая метафарычна абазначаецца дадзеным уласным імем: *Я – не Ева, не спакусніца...* [10, с. 214]; *Твой вобраз, рэбі Леме, светлы, бо не крываваы, бо ты – не крываваы цар біблейскі Давыд, не вераломная, каварная Руф!* [9, с. 307]; *Бо не будзе ў яго ініага маўзалея, як гэтая турма. Не Тамерлан жа ён! Не Медзічы! Не Уладзіслаў Ягела!* [9, с. 307–308]. Сярод зафіксаваных намі прыкладаў ужывання такіх метафарычных канструкцый былі вылучаны наступныя: 1) якія апелююць да біблейскіх прэцэдэнтных тэкстаў: *Давыд* (двойчы ўжыта ў розных кантэкстах), *Майсей, Руф, апостал [Павел], Ева*; 2) да прэцэдэнтных гістарычных сітуацый, маркёрамі якіх выступаюць імёны *Гогаль, Капернік, Медзічы, Тамерлан, Ташыцкі, Уладзіслаў Ягела*; 3) да рымскай міфалогіі (*Феміда, Фартуна, Фама*); 4) да ўніверсальна-прэцэдэнтных тэкстаў: *Адысей, Рамэа і Джульета*.

Экспрэсіўна-вобразная метафара-сімвал «не дае вычарпальнай характарыстыкі аб'екту намінацыі, яна скіроўвае нашу думку аб дадзеным аб'екце па следзе – да тэксту ці гістарычнай сітуацыі, якая садзейнічае раскрыццю зместу метафары» [1, с. 10]. Параўн.: – *А вы, прафесар, не ведаеце, што я **Петрарка** і што ў вашым пад'ездзе на першым паверсе жыве мая **Лаура**?* [7, с. 348]. Як вядома, *Франчэска Петрарка* – італьянскі паэт IV ст., заснавальнік гуманізму. *Лаура* – жанчына, апетая ім у многіх санетах і з якой на працягу дзесяцігоддзяў яго звязвалі толькі платанічныя адносіны. У выніку створаны Петраркам паэтычны вобраз *Лауры* стаў сімвалам узвышанага платанічнага кахання, недасяжнай мары.

Любы мастацкі троп, у склад якога ўваходзіць ПФ, мае алюзійны характар, што звязана з асобай гісторыка-культурнай інфарматыўнасцю ПІ. Як заўважае Д. Гудкоў, прэцэдэнтнае імя правамерна можа быць прызнана цэнтрам катэгорыі прэцэдэнтнасці, бо з яго дапамогаю нярэдка абазначаюцца прэцэдэнтныя тэксты і прэцэдэнтныя сітуацыі. Параўн.: *Перад вамі – другі Хадыка* [11, с. 358] (*Хадыка* – галоўны герой паэмы Уладзіслава Сыракомлі з аднайменнай назвай); *Дарэчы, пішучы, можаце, дзеля ўздзеяння, выкарыстаць і сялянскія забабоны – саслоўныя, рэлігійныя. Усе, апроча веры ў прыход новага Напалеона Буонапартэ, у дапамогу Захаду* [11, с. 464] (алюзія на гістарычныя падзеі – вітанне часткай беларускага насельніцтва арміі Напалеона на пачатку вайны 1812 г. і спадзяванне на яго «вызваленчую» палітыку, аднаўленне межаў ВКЛ).

У сучаснай літаратурна-мастацкай і масавай камунікацыі шырокае распаўсюджванне атрымала метафарычнае ўжыванне ўласных імёнаў пераважна «для абазначэння з пераносным значэннем чалавека, які ў той ці іншай ступені падобны на “законнага” носбіта адпаведнага антрапоніма» [4, с. 36]. Падобныя прыклады засведчаны і ў творах сучаснай беларускай мастацка-біяграфічнай прозы. Параўн.: *Скажучь: вось хто сапраўдны Юдаш, вось хто павінен быў аказацца трынаццатым* [11, с. 422]; *Цішка Гартны – беларускі Горкі* [10, с. 246]. Такі прыём дазваляе на аснове супастаўлення з пэўным эталонам як носбітам вызначальных характарыстык ствараць дакладныя вобразы з выразнай экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкай: *будучы беларускі Бялінскі* – пра Сяргея Палуяна як пачынаючага літаратурнага крытыка; *беларускі Пушкін* – пра Янку Купалу як выдатнага нацыянальнага паэта; *беларускі Сянкевіч* – пра Уладзіміра Караткевіча як заснавальніка гістарычнага жанру ў нацыянальнай літаратуры. Такое супастаўленне становіцца магчымым толькі за кошт актуальнасці для прадстаўнікоў таго ці іншага соцыуму вызначальных прыкмет прэцэдэнтнай асобы, выкарыстанай у якасці дапаможнага суб’екта анамастычнай метафары.

Акрамя ўніверсальна-прэцэдэнтных імёнаў, якія ўваходзяць у культурны фонд усяго чалавецтва і найчасцей успрымаюцца як сімвалы пэўных якасцей, шырокае ўжыванне ў мастацкіх творах набываюць нацыянальна-дэтэрмінаваныя імёны, якія ў поўнай меры дэкадуюцца толькі прадстаўнікамі лакальных культурных супольнасцей. Пры гэтым агульнавядомыя і найбольш частотныя імёны ў складзе анамастычнай метафары надаюць ёй агульнамоўны характар, а этнамаркіраваныя адзінкі – маўленчы, індывідуальна-аўтарскі. Напрыклад, агульнамоўны характар некаторых прэцэдэнтных адзінак падкрэсліваецца ўжываннем іх у апелятыўным лексіка-семантычным варыянце (*берандзей, донкіхот, іуды, фемістоклюсы і алкіды*): *І тады наша геранія ледзь не малілася б на яго і на сваіх незвычайна таленавітых фемістоклюсаў і алкідаў, уздыхала б і ахала...* [12, с. 85].

Нацыянальна-культурныя асаблівасці анамастычных метафар выяўляюцца, у першую чаргу, у характары пераважнага выбару прэцэдэнтных імёнаў, што дае магчымасць скласці ўяўленне аб спецыфіцы ментальных уяўленняў прадстаўнікоў пэўнай нацыі. Па-другое, нацыянальна-культурную спецыфіку адлюстроўвае якасны склад прэцэдэнтных адзінак, што выкарыстоўваюцца як дапаможны кампанент метафары [3, с. 3]. Так, зыходзячы з прааналізаваных намі прыкладаў, метафарычнаму ўжыванню ў тэкстах сучаснай беларускай мастацка-біяграфічнай прозы падвяргаюцца ПІ, якія ўзыходзяць да наступных груп:

а) пісьменнікі, літаратурныя крытыкі: *Алесь Кучар, Бальзак, Бялінскі, Гогаль, Горкі, Лукаш Бэндэ, Міцкевіч, Петрарка, Пушкін, Сянкевіч, Талстой, Халімон з-пад пушчы;*

б) персанажы мастацкіх твораў: *берандзей, Вялета, Гаўрош, Гулівер, Данка, донкіхот, Лаура, Нестар, дзядзька Сцёпа, рыцар Сумнага Вобраза, буй-тур Усевалад, фемістоклюсы і алкіды, Хадыка;*

в) грамадска-палітычныя і ваенныя дзеячы: *Дзянікін, Калчак, Медзічы, Напалеон, Сцяпан Булат, Тамерлан, Уладзіслаў Ягела, Урангель, Хіндрыкі;*

г) фальклорныя і міфалагічныя персанажы: *Адысей, Венера, Маішэка, Пакацігарошак, Праметэй, Сізіф, Феміда, Фартуна, Фама, Яга;*

д) біблейскія персанажы: *Давыд, Ева, Ісус Хрыстос, цар Ірад, Майсей, апостал Павел, Руф, Юдаш*;

е) асветнікі: *Аргельбранты, Гутэнберг, Скарына, Фіель*;

ж) гістарычныя асобы: *Гальвія, Ліздэйка, Ліхтэнберг*;

з) рэлігійныя дзеячы: *Лютар, Тамаш Аквінскі*;

і) філосафы: *Спіноза, Феербах*;

к) мастакі: *Куінджы, Рэнін*;

л) вучоныя: *Капернік*.

Побач з універсальна-прэцэдэнтнымі імёнамі, якія прэвалююць, ужываюцца нацыянальна-прэцэдэнтныя антрапонімы (каля 16 %), спецыфічныя для беларусаў. Напрыклад, імя *Францыска Скарыны*, асветніка і першадрукара, паводле вызначэння Ю. Гурскай, адносіцца да «ключавых імёнаў» беларускай культуры, што дазваляюць яе разглядаць у агульнаеўрапейскім кантэксце [2, с. 17–18]: *Адраджэння няма, не можа быць без шырыні, без іматэграннасці, без адкрыцця сябе ў свеце, сябе ў гісторыі <...> Не таму, што я – Браніслаў [Эпімах-Шыпіла. – В. С.] і ён – Браніслаў, а таму, што ён, Браніслаў Тарашкевіч, а Купала – Купала, вы сапраўды дастойныя ўнукі Скарыны...* [10, с. 154]; *Трымаючы востры серп у адной руцэ, майце ў другой серп мудрасці – маладзёк Скарыны, вы, нашчадкі Скарыны!* [10, с. 341].

Шэраг імёнаў валодаюць меншай ступенню прэцэдэнтнасці і апеллююць да больш глыбокага ведання рэцыпіентам нацыянальнай гісторыі і культуры, што толькі падкрэслівае этнамаркіраванасць такіх анамастычных адзінак: *Быў бы Скарына князем, быў бы ў яго свой Ліздэйка, а так – хто славы яго кнізе напярочыць?* [9, с. 80] (у дадзеным кантэксце праз прэцэдэнтны антрапонім *Ліздэйка* (імя літоўскага міфалагічнага жраца князя Гедыміна) адбываецца апеляцыя да гістарычнай ПС – прароцтва аб заснаванні Гедымінам Вільні); *У «беларускім буйным полі» віцязямі палеглі Сцяпаны Булаты, каб сонца рэвалюцыі ўзышло* [10, с. 290] (Сцяпан Булат (1894–1921) – беларускі палітычны і рэвалюцыйны дзеяч, журналіст).

Вывады

Такім чынам, прэцэдэнтныя імёны займаюць асаблівае палажэнне ў анамастычнай прасторы мастацка-біяграфічнай прозы, што абумоўлена яе жанрава-тэматычнай спецыфікай. Семантычная структура такіх адзінак вызначае асаблівасці іх функцыянавання. У шэрагу прэцэдэнтных імёнаў, ужытых з метафарычным значэннем, паводле генетычнай класіфікацыі пераважаюць адзінкі са сфер-крыніц «Літаратура» і «Гісторыя», якія акрэсліваюць асяроддзе фонавых ведаў, неабходных рэцыпіенту для дакладнага разумення і дэкадавання мастацкіх тэкстаў, і ўказваюць на значымасць адпаведных вобразаў-тыпаў для беларускамоўнай супольнасці.

Літаратура

1. Воронцов, Р. И. Ономастическая метафора в русском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Р. И. Воронцов ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб., 2002. – 23 с.
2. Гурская, Ю. А. Культурогенные возможности лингвистического знака: ключевые имена в русском и белорусском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 ; 10.02.02 / Ю. А. Гурская ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1995. – 22 с.
3. Ларина, Т. И. Семантика, структура и функционирование ономастических тропов в русско-, польско- и англоязычной публицистике : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Т. И. Ларина ; Белорус. гос. ун-т, Минск, 2012. – 24 с.
4. Нахимова, Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации : моногр. / Е. А. Нахимова ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Федер. агентство по образованию, ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», Ин-т соц. образования. – Екатеринбург : УрГПУ, 2007. – 207 с.
5. Ратникова, И. Э. Ономастические единицы вне прямой референции в русском публицистическом тексте : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 / И. Э. Ратникова ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 224 с.
6. Телия, В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте / В. Г. Гак [и др.] ; Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1988. – С. 26–52.

7. Карамазыў, В. Выбраныя творы / В. Карамазыў ; прадм. А. Бараноўскага. – Мінск : Кнігазбор, 2013. – 577 с.
8. Карамазыў, В. З вясною ў адным вагоне : аповесці, эсэ, дзённік / В. Карамазыў. – Мінск : Юнацтва, 2002. – 399 с.
9. Лойка, А. Францыск Скарына, або Сонца Маладзіковае : раман-эсэ / А. Лойка. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 366 с.
10. Лойка, А. Як агонь, як вада... : раман-эсэ пра Янку Купалу / А. Лойка. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 486 с.
11. Мальдзіс, А. В. Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі : эсэ ; Восень пасярод вясны : аповесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў / А. В. Мальдзіс. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 479 с.
12. Стральцоў, М. Смаленне вепрука : выбр. тв. / М. Стральцоў. – Мінск : Папуры. – 2015. – 207 с.

References

1. Voroncov, R. I. (2002). *Onomasticheskaja metafora v russkom literaturnom jazyke*. [Onomastic metaphor in the Russian literary language]. (Author's abstr. cand. philol. diss.). SPb. (In Russ).
2. Gurskaja, Ju. A. (1995). *Kul'turogennye vozmožnosti lingvističeskogo znaka: ključevye imena v russkom i belorusskom jazykah*. [Cultural Possibilities of the Linguistic Sign: Key Names in the Russian and Belarusian Languages]. (Author's abstr. cand. philol. diss.). Minsk. (In Russ).
3. Larina, T. I. (2012). *Semantika, struktura i funkcionirovanie onomasticheskich tropov v russko-, pol'sko- i anglojazyčnoj publicistike*. [Semantics, structure and operation onomastic tropes in Russian, Polish and English publicism]. (Author's abstr. cand. philol. diss.). Minsk. (In Russ).
4. Nahimova, E. A. (2007). *Precedentnye imena v massovoj komunikacii*. [Precedent names in mass communication]. Ekaterinburg: UrGPU. (In Russ).
5. Ratnikova, I. Je. (2003). *Onomasticheskie edinicy vne prjamoj referencii v russkom publicističeskom tekste*. [Onomastic units outside direct reference in a Russian publicistic text]. (Doctoral dissertation). Minsk. (In Russ).
6. Telija, V. N. (1988). *Metafora kak model' smysloproizvodstva i ejo jekspressivno-ocenochnaja funkcija. Metafora v jazyke i tekste*. [Metaphor as a model of meaning production and its expressive-evaluative function. *Metaphor in language and text*]. Moscow: Nauka, 26–52. (In Russ).
7. Karamazau, V. (2013). *Vybranyja tvory*. [Selected works]. Minsk: Knigazbor. (In Bel).
8. Karamazau, V. (2002). *Z vjasnoju u adnym vagone: apovesci, jesje, dzjonnik*. [With spring in one car: stories, essays, diary]. Minsk: Junactva. (In Bel).
9. Lojka, A. (2009). *Francysk Skaryna, abo Sonca Maladzikovae: raman-jesje*. [Francis Skaryna, or the New Moon Sun: a novel-essay]. Minsk: Mast. lit. (In Bel).
10. Lojka, A. (1984). *Jak agon', jak vada...: raman-jesje pra Janku Kupalu*. [Like fire, like water...: a novel-essay about Yanka Kupala]. Minsk: Mast. lit. (In Bel).
11. Mal'dzis, A. V. (2009). *Jak zhyli našy prodki u XVIII stagoddzi: jesje ; Vosen' pasjarod vjasny: apovesč', satkanaja z gistaryčnych matjeryjalau i mjascovyh padannjau*. [How our ancestors lived in the eighteenth century: essays; Autumn in the middle of spring: a story woven from historical materials and local legends]. Minsk: Mast. lit. (In Bel).
12. Stral'cou, M. (2015). *Smalenne veprika: vybranyja tvory*. [Burning boa: selected works]. Minsk: Papury. (In Bel).